

“Bilgi Toplumu”: Eleştirel Bir Yaklaşım “Information Society”: A Critical Approach

Bülent YILMAZ*

ÖZET

“Bilgi toplumu” son yıllarda sık sık kullanılan kavramlardan birisidir. Bu kavram ile iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerin biçimlendirdiği yeni bir toplumsal yapı ifade edilmektedir. Bilgisayar’ın bu yeni toplumun/çağın habercisi olduğu kabul edilmektedir. Ancak “bilgi toplumu” kavramı yeterince sorgulanmadan kullanılmaktadır. İnsanlığın sağlık, eğitim, gıda, toplumsal güvenlik, düşünce özgürlüğü, demokrasi gibi temel sorunları doğru bir yaklaşımla değerlendirilirse, yeni bir çağa girdiğimizi söylemek zor olacaktır.

Bu çalışmada, “bilgi toplumu”, öncelikle, bir kavram olarak irdelenecek ve daha sonra terminolojik boyut ve insanlığın bugünkü durumu temelinde tartışılacaktır.

Anahtar kelimeler : Enformasyon toplumu, enformasyon çağı.

ABSTRACT

“Information society” is one of the concepts which are often used in the recent years. With this concept it is expressed a new society structure which is formed by the advances in the communication and information technologies. It is accepted that computer is the messenger of this new society/age. Besides, “information” became the most important power in “information society/age”. But the concept of information society is used without interrogating sufficiently. If the main problems like health, education, food, social security, intellectual freedom, democracy of humankind are evaluated with a true approach, it will be difficult to say that we got into a new age.

In this study, information society will be examined as a concept firstly and then, discussed on the base of terminological aspect and today’s situation of humankind .

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesidir.

Keywords : Information society, information age.

1. Giriş

Son yıllarda, yaşadığımız ve büyük bir olasılıkla belirli bir süre daha yaşayacağımız öngörülen dönem post-kapitalist, post-modern, post-üstriyel (sanayi sonrası/ötesi), teknolojik, büyük yönelimler, küresel köy, bilişim çağı ve benzeri kavramlarla adlandırılmaya çalışılmaktadır. Bunlar arasında genelde en çok kabul gören ve yaygınlıkla kullanılan, “bilgi çağı”, aynı anlama gelmek üzere “bilgi toplumu” kavramı olmaktadır. Bireyler ve toplumlar, aynı zamanda bir ölçüt durumuna getirilen bu kavrama dayalı yeni özellikleri ile tanımlanmakta, gelişmişlik düzeyleri bu özelliklere sahip olma oranı ile belirlenmektedir.

Türkiye’de bilim, eğitim, politika, yönetim vb. birçok alanda ve her düzeyde, anlam içeriği yeterince sorgulanmadan/kavranmadan kullanılan “bilgi toplumu” kavramı, bir yanı sıra “slogan” (Soysal, 1995: 3) ve “ideoloji” ye (Geray, 1997: 35) bir yanı sıra da “teknolojik bir tehdit” (Nutku, 1997: 47)’ e dönüştürülmüştür.

Slogandır; çünkü, toplum;

Kendi üretmediği sistemleri bu söylemin içinde kalarak, ancak slogan düzeyinde anlatabiliyor. Geleneksel düşüncelerini atasözleriyle anlatan bir toplum, bu geleneğin dışından gelen düşünceleri, slogan olarak ortaya koyabiliyor... Bir toplum felsefi düşünmeden ne kerte de yoksunsa, atasözü ve sloganla düşünme o kerte de gelişmiş oluyor... Geleneksel düşün, verili hakikatleri (dogma'ları) sürekli kanıtlayacak, bu dogmaları sorgulayanları yanlışlayacak bir çevrimde kapalı kalıyor (Yavuz, 1997:15).

İdeolojidir; çünkü tarihsel, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimin tüm boyutlarını yeni bir bakış açısıyla değerlendirmekte ve çözümlemekte; ayrıca bu yaklaşımı, kabul edilmesi gereken “doğru” olarak sunmaktadır.

Bunun dışında, “teknolojik tehdit”tir; çünkü “bilgisayar”da somutlaşan yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerine sahip olmayan ülke, toplum ve bireylerin “geri kalmışlığa” mahkum olacağını öne sürmektedir. Oysa, dünyada varlığı öne sürülen yeni bir sosyo-ekonomik oluşumu tanımlama ve çağa adını verme iddiasındaki kavramın “slogan”, “ideoloji” ve “tehdit” düzeyinde değerlendirilmesi tartışma zeminini bilimsellikten uzaklaştırmaktadır. Çünkü, sözü edilen her üç nitelik de bilimsellik ile uyumsuz kavramlardır. Oysa, tarihsel-toplumsal değişimi ancak “bilim” ile açıklayabiliriz.

Bu çalışmada, “bilgi toplumu” kavramının öncelikle kısa bir terminolojik çözümlemesi yapılacak, daha sonra ilgili kavram, ifade etme iddiasında olduğu gerçeklik temelinde çeşitli boyutlarıyla irdelenmeye çalışılacaktır.

2. “Bilgi Toplumu”

2.1. Kavramsal Açıklama

“Bilgi toplumu” kavramının 1900’lerden önce ortaya atıldığı; “iletişim çağı” kavramının ilk kez Kanada’lı iletişimci Marshall Mc Luhan tarafından 1962 yılında kullanıldığı ve ABD’li iktisatçı Fritz Machlup’un da aynı yıl “bilgi toplumu” kavramını kullandığı belirtilmektedir (Geray, 1997: 37). Porat (1978) ve Masuda (1990) da “bilgi toplumu” kavramını ilk kullananlar arasında sayılmaktadır.

“Bilgi toplumu” kavramına gerek kuramsal gerekse ifade etmeye çalıştığı gerçeklik açısından bakıldığında temel unsurun “bilgi” olduğu anlaşılmaktadır. “Bilgi toplumu”, Türkçe’de, İngilizce “information society” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kanımızca sorun daha çeviri noktasında karşımıza çıkmaktadır. İngilizce’de “ham veri” anlamındaki *data*, “anlamlandırılmış mesaj” anlamındaki *information* ve “özümsemiş enformasyon” anlamındaki *knowledge* (Montviloff, 1990: 5) terimlerinin hepsi de Türkçe’de “bilgi” terimi ile karşılanmaya çalışılmaktadır.⁽¹⁾ Ancak, Yurdadoğ (1997: 72)’un da belirttiği üzere, “bilgi” teriminin “knowledge” karşılığı olarak kullanılması gerekmektedir. “Information” için ise ya “enformasyon” terimi kullanılmalı ya da Osmanlıca “malûmat” yeğlenmelidir.

Bu durumda ‘information society/age’ kavramını Türkçe’de ‘enformasyon toplumu/çağı’ olarak kullanmak doğru olacaktır. Çünkü “information society” kavramındaki “information” ikinci ve hatta üçüncü el enformasyondur, ‘knowledge’ değildir.⁽²⁾

2.2. Enformasyon Toplumu: Tanımı, Anlamı ve Boyutları

Giriş bölümünde değinildiği üzere, “slogan” düzeyinden çıkarılıp, ifade etmeye çalıştığı gerçeklik temelinde düşünüldüğünde, ‘enformasyon toplumu’ çeşitli biçimlerde, ancak sonuçta aynı anlamda tanımlanmaktadır. Geray (1997: 38), enformasyon toplumunun, iletişimin sonuna kadar tüketildiği toplum, bilgi ve teknoloji üretmenin, kızgınlaşan uluslararası rekabette ne kadar hız kazandığını veya üretimde giderek artan bilgisayarlı esnek üretim sistemlerini tartışmak için kullanılabileceğini ancak küreselleşme masalının bir çeşitlenmesi olarak ele alınamayacağını belirtmektedir. Yurdadoğ (1997: 73), enformasyon toplumu’nu, bilgi-yoğun, demokratik, akılcı, dinamik, özgürlükçü vb. özelliklere sahip bir toplum yapısı olarak tanımlanmaktadır. Soysal (1995: 4), ‘enformasyon toplumu’nu “bilgilendirmeyi, organik bir gereksinime dönüştürmüş”, diğer bir deyişle bilgi-toplum ilişkisinin organik olduğu toplum olarak algılamaktadır. Göker (1997:47) ise, “enformasyon toplumu” ile “bilgi toplumu”nu birbirinin devamı olan iki aşama/toplum yapısı olarak ele almaktadır. Buna göre, “kurumları ve bireyleri bir iletişim-etkileşim-öğrenim-katılım-araş-

(1) Data için “veri”de kullanılmaktadır.

(2) Kuşkusuz, information, data, knowledge, enformasyon ve bilgi kavramlarına ilişkin çok daha geniş tartışmalar yapılabilir, yeni yaklaşımlar getirilebilir. Bu konuda bir netleşmeye gereksinim olduğu açıktır. Ancak bir makale boyutunda bu çözümlenmeyi yapmak olanaksızdır. Bunun için ayrıca bkz. Önal 1993; Yurdadoğ 1997; Göker 1997.

tırma-üretim çevriminde toplamayı başaran ve bu çevrimi kendi teknoloji yeteneğine dayalı olarak kesiksiz sürdürebilen toplum” olan *enformasyon toplumu*, “bilgiyi, toplumun bütün kurum, katman ve bireyleri için erişilebilir ve paylaşılabılır kılan” *bilgi toplumu* için bir ön aşama ve altyapıdır.

Ancak kavramın, Batı’da ortaya çıkmış olması ve çıkış gerekçesi incelendiğinde, başlangıçta ve belki de halen bir “teknolojik vurgu” içerdiğini söyleyebiliriz. İletişim ve elektronik teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak enformasyonun üretim ve dağıtımındaki hızın artması ve daha önemlisi enformasyonun bir “meta” (ticari mal) niteliğine bürünmesi “enformasyon toplumu” kavramını yaratan temel gelişmelerdir. Enformasyon toplumu bir “teknolojik ürün” olan bilgisayar ile özdeşleştirilmiş durumdadır. Çünkü, Erkan (1993: 48)’a göre, bilgi toplumuna geçiş bilişim teknolojisinin temelindeki bilgisayarlar ile gerçekleştirilmiştir. “Enformasyon toplumu” kavramının anlamını biraz daha somutlaştırdığımızda, “bilgi, bu toplumda/çağda çok önemlidir” önermesine ulaşmak olası görünmektedir.

İnsan denilen varlığın, dünyaya insan olarak değil insan olma olanaklarıyla geldiği ve insan niteliği kazanmasının bu olanakları gerçekleştirilmesine bağlı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, insan, dünyaya hayvanlardan farklı olarak hazır biçimde gelmemiştir. Hayvanların varlığı, yaşamları doğuştan getirdikleri “içgüdüler” e bağlı iken, insan için temel varlık koşulu hangi türden olursa olsun, “bilgi” dir (Mengüşoğlu, 1988: 61).

Ayrıca, bilgi, insan için yalnızca yaşamda kalmanın (yaşamı aynı düzeyde sürdürmenin) değil, geliştirmenin de biricik aracıdır. Bu durumda, bilginin, en hafif deyişle, asıl “enformasyon toplumu”nda ya da bu çağda önemli olduğuna ilişkin belirleme doğru görünmemektedir. Bir kere, bu çağda önemli olan bilgi değil, ‘enformasyon’dur. Enformasyon her ne kadar bilgi için ön koşulsu da, enformasyon üretiminin artması bireylerin, toplumların bilgili bireyler/toplumlar olacağı sonucunu yaratmayabilir. Çünkü, enformasyon’un birey ve özellikle toplum düzeyinde bilgiye dönüştürülme süreci eğitimin yapısı, politika, ekonomi, yönetim, bilim, teknoloji, kültür, coğrafya, tarih gibi pek çok unsurun sistemli ve uyumlu bir bütünlük içinde yer almasını gerektiren bir süreçtir. Örneğin; ABD’de üretilen tüm enformasyonu bilgisayar aracılığıyla (paranızın yettiği ve gerekli teknolojiyi de satın aldığımız düşünülürse) Türkiye’ye getirdiğimizde varolan ezberci nitelikteki eğitim ve inanmaya dayalı kültür yapısıyla bu enformasyonun ne kadar kullanılacağı ve bilgiye nasıl dönüştürüleceği sorusu yalnızca eğitim-kültür boyutuna ilişkin önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır.

Bilginin, bu dönemde önemli sayılmasının kanımızca temel nedeni, enformasyonun bir meta niteliğine bürünmüş olmasıdır. Bir nesnenin meta niteliği kazanmasını ‘önem’ için ölçüt kabul etmenin ne kadar insani olduğu sorusu bir yana bırakılacak olursa, enformasyonun bu niteliğinin bilgili birey ve toplumlar yaratmanın önünde önemli bir engel olacağı açıktır. Bir nesne meta, üstelik pahalı bir meta ise doğal olarak bunu alan ve alamayanlar olacaktır. Enformasyon teknolojisi pahalı bir teknolojidir. Yapılan bir çalışmaya göre,

2000 yılında enformasyon sektörü ticareti yaklaşık 2.4 trilyon dolar olacaktır (Geray, 1997: 42). Bu rakam, genelde enformasyon teknolojisi ve elbette enformasyon üretemeyen ülkelerden, ki bunlar genelde geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerdir, bu teknolojiyi üreten ülkelere aktarılacak miktarı göstermektedir. Dünya nüfusunun %78'i geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelere aittir (Unesco, 1997: 1-3). Geri kalmışlık ve az gelişmişlik kavramlarının, ülkelerin ekonomik yetersizlikten dolayı temel eğitim, sağlık, konut, bilim vb. sorunları çözememiş anlamı içerdiği düşünülürse, dünyanın 4/5'inin en azından yakın bir gelecekte enformasyon toplumu kavramını kendileri adına kullanamayacakları açıktır. Bu ülkeler, büyük bir olasılıkla, enformasyondan para kazanan değil, ona para harcayan buna karşın enformasyonu, sahip oldukları altyapısal sorunlar nedeniyle, birey ve toplum düzeyinde bilgiye dönüştüremeyen toplumlar olacaklardır. Aslında, bunun da ötesinde, bu toplumların bu teknolojiyi dolayısıyla enformasyonu ne kadar ve ne pahasına alabilecekleri, sorunun tartışılması gereken önemli bir başka boyutudur. Örneğin; Afrika ülkelerinin dış borçlarının ulusal gelire (GSYİH) oranı 1994 yılı için % 66.9; Latin Amerika ülkelerindeki yıllık enflasyon % 226.7'dir. (Maliye Bakanlığı, 1996: 209,234). Gelişmekte olan ülkeler sağlık, sosyal güvenlik, konut vb. temel sorunlarını henüz tam anlamıyla çözümlenemediklerinden, örneğin, bütçelerinden eğitime ayırdıkları pay % 3.5 civarında kalmaktadır (United Nations, 1997: 226). Kısaca, bilgi insanoğlu için zaten önemliydi, bugün önemlidir ve gelecekte de önemli olacaktır. Enformasyon'un meta niteliği bir süre sonra bilgili bireyler ve toplumlar yaratmanın önünde belki de engel olacaktır.

Soruna insan hakları çerçevesinde bakıldığında bir başka yan ortaya çıkmaktadır. Bilgi, dolayısıyla enformasyon, insanın, olanaklarını gerçekleştirme yani varlık koşullarından birisi olarak ele alındığında, bilgilenmenin bir insan hakkı olduğu, çünkü o olmazsa insan olunamayacağı gerçeği ile karşılaşmaktayız. Enformasyonun meta niteliğinin bilgilenme olarak belirtilen insan hakkının (bu olanağa ilişkin istemin) kullanılmasına yönelik olası olumsuz etkileri küçümsenecek boyutta değildir.

'Enformasyon toplumu' ya da 'enformasyon çağı' kavramlarının temel gerekçesi sayılan enformasyonun üretim hızının aritmetik artışı olgusunun da doğru değerlendirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Böyle bir değerlendirme için enformasyonun üretimi kadar, belki de daha çok toplumsal tüketim düzeyinin irdelenmesi gerekmektedir (Soysal, 1997: 88). Enformasyonun toplumsal düzeyde kullanımının sağlanamadığı, örneğin üniversite, sanayi ve iş dünyası ile sınırlı bir kullanıma sahip olduğu sürece enformasyon toplumu kavramındaki 'toplum' teriminin yeri tartışılır bir görünüm kazanacaktır. Kuşkusuz, bu noktada Soysal (1996: 5)'ın dikkat çektiği üzere, tüketilen bilginin nitelik ve niceliği; bilgiye karşı istek ve organik gereksinimin nasıl yaratılacağı yani bilginin toplum katmanları ile bütünleşmesini sağlayacak etkinlik alanlarının neler olduğu soruları önem taşımaktadır. Enformasyonun toplumsal düzeyde kullanımı için ön koşul niteliği taşıyan okur-yazarlık oranlarına bakmak, enformasyonun toplumsal tüketiminin henüz "enformasyon top-

lumu/çağı” kavramının ifade etmeye çalıştığı gerçeklikten uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de 1990 yılı itibarıyla toplumun %19.5’i adını soyadını yazıp-okuyamamakta, bu oran kadınlarda %28’e ulaşmaktadır (DİE 1995: 71). Yükseköğretimde okullaşma oranı %12.5 düzeyindedir (DPT, 1995: 23). Okur-yazarlık oranının geri kalmış ülkelerdeki oranı %48.1 ve gelişmekte olan ülkelerdeki oranı ise %69.7’dir (United Nations, 1997: 224). Yani, dünya temel okur-yazarlık sorununu dahi çözümlenememiş görünmemektedir. Oysa, artan, ortam değiştiren ve karmaşıklaşan yapısından dolayı istenilen bilgiye ulaşmanın bir beceri kabul edildiği ve bu beceriye sahip olmanın ‘enformasyon toplumu’nun okuryazarlığı olarak tanımlanan “bilgi okuryazarlığı” ile ifade edildiği bir çağa ulaşmak, doğal olarak, temel okuryazarlık sorununun çözümlenmesini gerektirmektedir. 2000 yılında çözümlenemeyen bu sorunun ne zaman ve nasıl çözümlenebileceğini kestirmek güç görünmektedir. Bunun dışında, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından sunulan veriler enformasyon çağındaki görüntünün bu kavramla ifadesini olanaksız kılmaktadır.

	Geri Kalmış Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Gelişmiş Ülkeler
Yaşam uzunluğu (yıl)	50.4	61.8	74.1
Sağlık hizmetlerinden yararlanma (%)	49	80	-
İlk ve Ortaöğretim’de okullaşma oranı(%)	46	74	98
Günlük gazete(100 kişiye düşen)	0.8	4.0	26.4
Televizyon (100 kişiye düşen)	2	14	50
Kişi başına ulusal gelir (\$)	210	1 053	17 221
İnternet kullanıcısı (10.000)	-	1.5	223.2

Tablo 1. İnsani Gelişme Profili

Kaynak: United Nations (1997)

Tablo 1’de dikkati çeken ilk nokta dünyanın eşitsiz bir gelişim yaşadığıdır. Tabloda yer alan her unsurdaki değerler arasında anlamlı farklılıklar vardır. Bir diğer önemli nokta, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin henüz temel insani sorunlarını bile çözümlenememiş durumda olmalarıdır. Bilgilenmedeki geleneksel araçlardan olan günlük gazete ve sahip olunan televizyon sayısının bu ülkelerdeki durumu enformasyonun toplumsal tüketim düzeyini yansıtması açısından oldukça düşündürücüdür. Tabloya ilişkin bir başka gerçek ‘enformasyon çağına’, ifade edildiği biçimiyle, şimdilik yalnızca gelişmiş ülkelerin yakın olduğudur. Bu ülkelerde %2 olan İnternet kullanıcısı oranının bu yorumu tartışılır kıldığı ise bir başka gerçektir. Ayrıca, ‘enformasyon toplumu’ ile özdeşleştirilen İnternet’i kullanma olanağı sunan önemli programlardan birisine adını veren Netscape şirketinin bir program yetkilisi, dünya nüfusunun çok büyük çoğunluğunun bilgisayar ve İnternet bağlantısı için gerekli harcamaları yapabilecek gelir ve bunları kullanacak, kendileri için yarara dönüştü-

recek eğitim ve bilgi düzeyine sahip olmadıklarını belirtmektedir (Bursalı, 1998:3) Aynı yetkili şöyle devam etmektedir:

Bir elektronik iktidar oluşuyor. Toplumun informasyona sahip olanlar ve sahip olmayanlar biçiminde ikiye bölünmesi, bu rahatsız edici olasılık, toplumun ekonomik bölünmesiyle paralel el ele gidiyor. Daha bugünden orta sınıfın ölmekte olduğunu görüyoruz. Dünya, evlere, bilgisayarlara ve arabalara sahip olan iyi para kazanan profesyonellerle, yaşamak için mücadele eden alt sınıflara bölünüyor. Bu alt sınıfların işverenlere karşı bir tavır koyma şansı yok. ABD’de sigortaları, güvenlikleri, yarın iş bulma güvenlikleri bile yok. Onlar gerçek kadrolu çalışanlar bile değil, sadece yardımcı güçler veya sahte bağımsızlar. Bu rahatsız edici, ancak geniş halk tabakaları zorunlu olarak Internet’in dışında kalacaktır, çünkü enformasyon teknolojisi onlara pahalı gelecektir veya daha iyi bir eğitimi öngörecektir. (3)

Bunun da ötesinde kanımızca değerlendirilmesi gereken asıl gerçek, dünyanın “bilgi çağı” olarak adlandırılan bu dönemde ‘gelişmişlik’ açısından anlamlı bir dönüşümü yaşamayı yaşamadığıdır. Çünkü, yeni bir çağdan ve toplum yapısından söz ediyorsak böyle ciddi bir değişimin yaşanmış/yaşanıyor olması gerekmektedir. Veriler böyle bir değişimin olmadığını, aksine gelişmiş ve geri kalmış ülkeler arasındaki farkın artacağını göstermektedir. 5.9 milyar olan dünya nüfusunun yaklaşık üçte birinin yoksulluk sınırının altında yaşadığı; her yıl 12 milyon çocuğun ilaç yetersizliğinden öldüğü; dünya nüfusunun en zengin % 20’sinin 1960 yılında dünya gelirinin %70’ine sahip iken, bu oranın 1991 yılında %85’e çıktığı; gelişmiş ülkelerde kişi başına düşen gelir ortalamasının 1960 yılında geri kalmış ülkelerdekinden 38 kat fazla iken, bu farkın 1985 yılında 52 kata yükseldiği belirtilmekte, 2000 yılında 7 milyara yaklaşacak olan dünya nüfusunun yaklaşık 5.5 milyarının çok yoksul ya da daha az yoksullardan oluşacağı bildirilmektedir (Balcı, 1997: 9).

Veriler “bilgi toplumu” kavramı ile doğrudan ilişkilendirilen alanlardan da sunulabilir. İlk ve ortaöğretimdeki okullaşma oranını temel alarak geri kalmış ülkelerde nüfusun % 64’ünün, gelişmekte olan ülkelerde ise %44’ünün eğitilemediği anlaşılmaktadır. 100.000 kişiye düşen yeni yayınlanan yıllık kitap sayısı gelişmekte olan ülkelerde yalnızca 7 iken, bu sayı gelişmiş ülkelerde 52’dir. 100 kişiye düşen telefon hattı sayıları ise geri kalmış ülkeler için 0.3, gelişmekte olan ülkeler için 40.1’dir. Dünya’da 37 ülkede günlük gazete yayımlanmamaktadır (United Nations, 1997:224). “Bilgi toplumu”nda kütüphanelerin çok büyük öneme sahip olacağı bilinmektedir. Ancak, geri kalmış, gelişmekte olan ve gelişmiş

(3) Cumhuriyet Bilim ve Teknik 14 Şubat 1998 sayı 569 s. 18

ülkelerdeki kütüphane sayıları ve kullanım düzeyleri arasındaki fark düşündürücüdür. En yaygın kullanıma sahip halk kütüphanelerinin kullanım düzeyi Uganda’da %0.2 iken, İngiltere’de %57.6’dır. Uganda’da 1. 145. 611 kişiye bir halk kütüphanesi düşerken, Finlandiya’da 2851 kişiye bir halk kütüphanesi düşmektedir (Unesco, 1997:7-11). Türkiye’de ise yaklaşık 50.000 kişiye bir halk kütüphanesi düşmekte, bu kütüphanelerin kullanım düzeyi ise toplam %1-2’lerde kalmaktadır (DİE, 1995:184).

‘Enformasyon toplumu’ için her ülkede bir “ulusal bilgi politikası”nın oluşturulması son derece önemlidir. Oysa geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerin çok büyük çoğunluğunda ulusal bilgi politikaların varlığından söz edilememektedir (National..., 1991:139-159).

“Bilgi toplumu”nun demokratik yapıya sahip olacağı (Yurdadoğ, 1997:73) öngörüsünün en azından 2000 yılına 2 yıl kala doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Dünya’da 57 ülkenin ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar ile ilgili, 56 ülkenin insan hakları ve politik haklar ile ilgili ve 2 ülkenin de çocuk hakları ile ilgili uluslararası sözleşmeleri kabul etmediği belirtilmektedir (United Nations, 1997:223). Çocuk haklarını kabul etmeyen iki ülkeden birisinin günümüzde “bilgi toplumu”nun bir numaralı adayı sayılan ABD olması çarpıcıdır.

Yukarıda sıralanan çok sayıda veri ile ortaya konan dünyanın durumu “bilgi çağı” olarak adlandırılan yeni bir çağa girildiği görüşünü yanlışlar niteliktedir. Vurgulanması gereken şudur: Dünya’da az sayıda gelişmiş ülkede hizmetler sektörünün ekonomide, bilgi hizmetlerinin de hizmetler sektöründe birinci sıraya yükselmiş ve bilgisayarın günlük yaşama yaygın olarak girmiş olması dünyanın yeni bir çağa geçmiş olduğunu gösteremez. Bugünkü iletişim ve enformasyon teknolojilerinin de kaynağı sayılan bilimsel devrimlerin ve toplumsal dönüşümlerin yaşandığı 17. yüzyıl ile karşılaştırıldığında, içinde bulunduğumuz dönemin bu anlamdaki boyutları biraz daha netleşebilir.

Soruna bir de şu açıdan yaklaşılabilir: Yeni bir toplum yapısı ya da çağdan söz edebilmek için, toplumsal ilişkilerde köklü bir dönüşümün (köle sahibi-köle ilişkisinden senyör-serf ilişkisine geçiş gibi) varlığının zorunlu olduğunu kabul etmek durumundayız. Toplumsal ilişkilerin özel bir sistemi olarak ‘ekonomik ilişki’ toplumda bu dönüşümü sağlayan ‘temel ilişki’dir (Ergun,1991:61). Bu ekonomik ilişki, aynı zamanda, o toplumsal yapıya adını verir (feodal toplum, kapitalist toplum gibi). Böyle yaklaşıldığında, “bilgi toplumu”nda, bu toplum yapısına özgü toplumsal ilişkileri yaratan yeni bir ‘ekonomik ilişki’ ya da ‘ekonomik sistem’in varlığı-yokluğu sorgulanmak zorundadır. Sanayi toplumu için ekonomik sistem ‘serbest piyasa ekonomisi’ idi. “Bilgi toplumu” için ekonomik sistem hangisidir? Erkan (1993:109), bunu, “yenilikçi piyasa ekonomisi” olarak açıklamaktadır. Birisi “serbest” diğeri “yenilikçi” olarak adlandırılan her iki sistemin de ‘piyasa ekonomisi’ olduğu ve aralarındaki farkın, sözü edilen sistemin kendi içinde biçim değiştirmesi olarak düşünülebileceği anlaşılmaktadır. Tek ilişki olmamasına karşın ‘temel’

olması nedeniyle, toplumda 'ekonomik ilişkiler'de köklü bir dönüşüm olmadan yeni toplumsal ilişkilerden, yani, yeni bir toplumsal yapıdan söz etmek tartışılır görünmektedir. Bu durumda, "bilgi toplumu" diye bir toplumun varlığı da bu boyutuyla tartışılır olmaktadır.

"Enformasyon toplumu" kavramının, bugün dünyadaki egemen ekonomik sistem bağlamında düşünülmesi gereği, yeni bir yaklaşımın ipuçlarını da vermektedir. Piyasa ekonomisi olarak adlandırılan bu ekonomik sistem, özünde paraya dönüşen her malın üretilmesine-daha çok üretilmesine ancak bunun için de toplum tarafından tüketilmesine-daha çok tüketilmesine dayalıdır. Bu döngü, piyasa ekonomisinin egemen olduğu toplumun "tüketici toplum" olarak adlandırılmasına yol açar. "Tüketici toplum" yaratabilmek, yani toplumu, sınırları her gün genişleyen biçimde tüketici yapmak için başta reklamlar olmak üzere çeşitli pazarlama teknikleriyle, toplum, üretilen ürünün alınması gerektiğine, onsuz yaşanamayacağına inandırılır ve bir süre sonra bu ürün insanı yönlendirir duruma gelir. Bu yönlendirme, aynı zamanda, insanın, ürettiği ürüne, dolayısıyla kendisine yabancılaşması anlamına gelmektedir. 'Enformasyon' metalaştığı oranda insandan uzaklaşacak; insan, varlığının ön koşuluna yabancılaşacaktır.

Tartışılır olmasına karşın, "enformasyon toplumu" kavramının bu kavramı üreten ülkeler tarafından bu denli yoğun olarak ve bilinçle kullanılması gerçeği, toplum ve bireylere, artık enformasyon teknolojisi, daha somut olarak bilgisayar olmadan yaşanamayacağı anlayışını kabul ettirmenin 'slogan'a ve 'değer'e dönüşmüş bir pazarlama tekniğini andırmaktadır. Toplum ve birey düzeyindeki bu kabul ediş, son derece kârlı bir ürün için pazar yaratılmış olması anlamına gelmektedir. Enformasyon teknolojisine bir kez girildiğinde, artık, bu teknoloji bağlamında üretilen her yeni ürünü alma zorunluluğu ise pazarın sürekliliği demektir. Enformasyon teknolojisinin dünyada soğuk savaş döneminin sona ermesiyle gerileyen silah sanayinin yerini alabilecek denli zengin bir ticaret alanı olduğu/olacağı, bugün hemen herkesin kabul ettiği bir gerçektir.

Kuşkusuz , bütün bunları enformasyon teknolojisi ya da bilgisayarın gereksiz olduğu anlayışıyla söylememekteyiz. Sadece, aralarında Türkiye'nin de yer aldığı çok sayıda ülkenin bu teknolojinin tüketicisi değil üreticisi olması, bunun için ise bu teknolojiyi öncelleyen gereklilikleri yerine getirmeleri zorunluluğuna dikkat çekmek istiyoruz. Söylenenlerden teknoloji karşıtı bir tutuma sahip olduğumuz çıkarılmamalıdır. Ancak teknolojinin eğitim, bilim, yönetim başta olmak üzere bir çok alt yapısal unsurun uyumlu bütünlüğünde yaratılabileceği ve kullanılabileceğini, sağlıklı olanın da bu olduğunu savunmaktayız.

Burada, enformasyon çağına yeni girildiği, enformasyon toplumu'nun henüz olgunlaşmadığı itirazı yapılabilir. Ancak, bu itirazı yapanların 'enformasyon çağı'nın olgun döneminde şu anki eşitsizliklerin geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler lehine kapanmasını olanaklı kılacak koşulların ortaya çıkabileceğinin somut işaretlerini göstermek durumunda oldukları açıktır. Böylesine derin bir eşitsizliğin çıkara dayalı uluslararası ilişkiler ağı içinde hangi kökten değişimle, nasıl giderilebileceğinin yanıtı verilmeden bu işaretleri göstermek zor görünmektedir.

3. Sonuç ve Öneriler

Kuramsal nitelikteki bu çalışmamız çerçevesinde şu sonuçlar sıralanabilir:

1. İngilizce “information society” kavramının karşılığı olarak Türkçe’de ‘enformasyon toplumu’ kavramı kullanılmalıdır. “Bilgi toplumu” kavramını kullanmak terminolojik olarak yanlış olacaktır.
2. “Bilgi toplumu” kavramı, özellikle Türkiye’de yeterince irdelenmeden ve sorgulanmadan kullanıldığı için sloganlaştırılmaktadır.
3. Literatüre göre, ‘enformasyon toplumu’na kaynaklık eden temel araç bilgisayar ve temel gelişme enformasyonun üretim ve dağıtımındaki hızdır. Oysa, asıl gelişme enformasyonun ‘meta’ niteliği kazanmış olmasıdır.
4. Bilginin, asıl önemine ‘enformasyon çağı’ olarak adlandırılan bu çağda ulaştığı yaklaşımı doğru görünmemektedir. Bilgi, her çağ ve toplumda ‘insan’ın varlık koşulu niteliği ile önemli olmuştur.
5. Enformasyonun üretim ve dağıtımındaki ivme ve bilgisayarın yaygın olarak kullanılması bilgili birey ve toplumlar yaratmanın yeter koşulu değildir. Enformasyonun, özellikle toplumsal düzeyde bilgiye dönüşmesi ekonomi, kültür, eğitim, yönetim, bilim ortamı, tarihsel geçmiş, coğrafya, demokrasi gibi temel unsurlara bağlı görünmektedir.
6. Bir ülkede ve dünyada gıda, eğitim, sağlık, toplumsal güvenlik, konut, ulaşım, demokrasi gibi temel sorunlar çözümlenmeden teknolojik bir gelişmeyi temel alarak yeni bir çağa girildiğini söylemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.
7. Dünyadaki ülkeler arasında gelişme eşitsizliği artarak sürmektedir. Dünya nüfusunun beşte dördünü oluşturan geri kalmış ve gelişmekte olan ülkeler, henüz temel sorunlarını çözümlenememiş değillerdir. Bu ülkelerin, sözü edilen sorunları yakın dönemde çözümlenebileceklerine dair bir belirti de görünmemektedir.
8. Enformasyonun, en az üretimi kadar ve belki de daha çok, toplumsal tüketim düzeyi önem taşımaktadır. Enformasyonun, dünyada, toplumsal düzeyde tüketimi sağlanamadığı sürece ‘enformasyon toplumu’ kavramını kullanmak anlamlı olmayacaktır.
9. Veriler, içinde bulunduğumuz dönemde, dünyada enformasyonun toplumsal düzeyde tüketilemediğini göstermektedir.
10. Dünyada, genelde, yeni bir toplum yapısına dönüşümü sağlayacak yeni bir ekonomik ilişkiler sistemi söz konusu değildir.
11. Enformasyonun ‘meta’ niteliği kazanması insanın bilgiye ve dolayısıyla kendisine yabancılaşması sorununu yaratabilecektir.
12. Teknoloji, onu yaratan koşullarla birlikte ele alınması ve düşünülmesi gereken kültür alanıdır.

Dünyada teknolojik değişim süreci kendi doğal yapısına uygun olarak yaşanmaktadır. Eğitim, bilim, politika, ekonomi vb. kültür alanlarının birlikteliğinde ortaya çıkan teknolojiyi toplumsal değişimin temel belirleyicisi kılmak doğru bir bakış açısı gibi görünmemektedir. Bu durumda, dünyada teknolojiyi neden sadece bazı toplumların üretebildiğini açıklamak güçleşecektir.

Kanımızca, 'enformasyon toplumu' kavramı, enformasyonun toplumsal düzeyde ve bir insan hakkı olarak tüketildiği gerçeğini ifade etmelidir. 'Bilgi toplumu' kavramının ise, bir insan hakkı olarak elde edilen enformasyonun, bireyin yaşamı açıklama ve geliştirmede kullanılabilecek niteliğe dönüştürdüğü ve bunun toplumsal düzeyde gerçekleştirildiği yapıyı anlatması uygun olacaktır. Enformasyonun bir ticari mal niteliği kazanması ya da sınırlı akademik çevreler tarafından yapılan ve o ülkenin enformasyon üretim düzeyini gösterdiği kabul edilen SCI (Science Citation Index)'de ülke sıralamasının "bilgi toplumu" kavramına dayanak yapılması gerçekçi bir yaklaşım gibi görünmemektedir. Bunlar bilgi-toplum ilişkisinin niteliğini ortaya koyan ölçütler değildir. Oysa, bu ilişki gelişme ve değişimin başlıca koşuludur.

Sonuç olarak, daha tartışılacak çok yanı olmasına karşın, bu makale çerçevesinde, öncelikle, bilgi, enformasyon, bilgi toplumu kavramlarının bilimsel düzeyde irdelenmesi ve çözümlenmesi, daha sonra da içinde yaşadığımız gerçekliğe yine bilimsel bakış açısıyla ve çok boyutlu bakma önerisi sunulabilir. Ayrıca, Türk toplumunun ya da Türkiye'nin durumunun, "bilgi toplumu" kavramına ilişkin olarak bu makalede dile getirilen yaklaşımla irdelenmesi yararlı olacaktır.

Olmasını istediğimiz bir toplumsal yapı ya da çağı varmış, yaşıyormuşuz gibi görmek ve göstermek, bu yapıyı ve çağı yaratmanın başlıca engelidir. Doğru sorular sormak ve soruları doğru sormak gerekmektedir. Gelişme bu sorularda saklı görünmektedir.

Kaynakça

- Balcı, Ergun (1998) "Zengin-fakir uçurumu" CUMHURİYET, 30.1.1998
- Bursalı, Orhan (1998) "İnternet ve demokrasi", CUMHURİYET BİLİM TEKNİK 7.2.1998 (568):3.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, DİE. (1995) Türkiye istatistik yılı 1994. Ankara: DİE.
- Devlet Planlama Teşkilatı, DPT. (1997) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000). Ankara: DPT.
- Ergun, Doğan (1991) Türk bireyi kuramına giriş. İstanbul:Gerçek.
- Erkan, Hüsnü. (1993) Bilgi toplumu ve ekonomik gelişme. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Geray, Haluk (1997). "İletişim, bilgi toplumu ve küreselleşme", KÜRESELLEŞME içinde (34-45). Ankara: İmge.
- Göker, H. Aykut (1997). "Ulusal bilgi politikası: bundan ne anlıyoruz; Türkiye'nin böyle bir politikası var mı?"

- 33.KÜTÜPHANE BİLDİRİLERİ içinde (43-51). Yay. haz. Bülent Yılmaz. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Masuda, Y. (1990). *Managing in the information society*. Cambridge: Blackwell.
- Maliye Bakanlığı (1996). 1995 Yıllık ekonomik rapor. Ankara: Maliye Bakanlığı.
- Mengüşoğlu, Takiyettin (1988). *İnsan felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- (1992). *Felsefeye giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Montviloff, Victor (1990). *National information policies*. Paris: Unesco.
- National and international information policies* (1991) Ed. by Wendy Schipper and Ann Marie Cunningham. Philadelphia: The National Federation of Abstracting and Information Services.
- Nutku, Uluğ (1997). "Takiyettin Mengüşoğlu'nun insan felsefesi ışığında eğitim olgusuna toplu bakış", *YÜZ-YILIMIZDA İNSAN FELSEFESİ* içinde (43-47). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Önal, H. İnci. (1992). *Bilgi gereksinimlerinin karşılanması ve okul kütüphaneleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Porat, M.U. (1978). "Emergence of an information economy", *ECONOMIC IMPACT* 24(4): 29-34.
- Soysal, Özer (1995). "Düşünen kent'i yaratmak", *DÜŞÜNCELER* (21-22): 2-6.
- (1996). "Mesleki algılama", *DÜŞÜNCELER* (25-28): 2-6.
- (1997). "Bilgi üzerine çeşitlemeler-5", 33. KÜTÜPHANE HAFTASI BİLDİRİLERİ içinde (85-89). Yayına haz.: Bülent Yılmaz. Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği.
- Unesco (1997). *Unesco statistical yearbook 1996*. Paris: Unesco.
- United Nations (1997). *Human development report 1997*. Newyork: Oxford University Press.
- Yavuz, Hilmi (1997). *Denemeler*. İstanbul: Boyut.
- Yurdadoğ, Berin U. (1997). "Enformasyon devriminin getirdikleri götüremedikleri", 25. YIL'A ARMAĞAN içinde (71-85) Yayına haz.: Bülent Yılmaz. Ankara: H.Ü Kütüphanecilik Bölümü Yayınları